

I livets vold

Studier i etik og livsfilosofi hos
C. Lambek og Severin Christensen

Af Peter Ussing Olsen

Aalborg Universitetsforlag
2002

I livets vold

Copyright
Peter Ussing Olsen
og Aalborg Universitetsforlag

Udgivet af Aalborg Universitetsforlag
Langagervej 6 - 302
9220 Aalborg Ø.
Telefon 96357140
Fax 96350076
e-mail aauf@forlag.auc.dk
<http://www.forlag.auc.dk>

Omslag: Jørgen Ussing Bømler
med akvarel af gingko biloba blade

Sats: Palatino

Tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN 87-7307-667-8

*Forlag og forfatter udtrykker deres bedste tak til
C. Lambeks Mindefond
Henry George Biblioteket
Den danske Henry George Forening
Velux Fonden
som har ydet støtte til udgivelsen.*

Indhold

Forord	9
--------	---

1. Indledning

Naturvidenskab og psykologi	16
-----------------------------	----

Naturvidenskaben: positivisme og udviklingslære, 18. Psykologi som videnskab, 19. Dansk psykologisk forskning o. 1900, 21. Det sjælelige gennembrud, 22. Mekanisme og vitalisme, 24.

Vilje til livet	26
-----------------	----

Individualismen, 26. Det demokratiske gennembrud, 27. Nietzsche, 28, Henri Bergson, 32. Henry George og Pjotr Kropotkin, 34. C.N. Starcke, 36.

Livsfølelse og livsførelse	39
----------------------------	----

Mennesket som maskine, 40. På sporet af det ubevidste, 41. Feilbergs personlighedsmodel, 42. Levelæren, 44. Værdilæren, 45. Feilberg og samtiden, 46.

2. Hovedpersonerne og deres miljø

C. Lambek	51
-----------	----

Filosofistudier, 51. Litteraturkritik, 52. Lærer ved "Det danske Selskabs Skole", 53. "Søndagften", 54. Realskolebestyrer,

55. Bekendtskabet med Feilberg, 56. Tidsskrift for Aandskultur og Menneskekundskab, 58. Sjælelig bevægelseslære, 60. Videnskabsteorien bag bevægelseslæren, 62. Etik og kulturfilosofi, 62. Brevene til Marie Bregendahl, 64. De senere skrifter, 65.

Severin Christensen 67

Dagbøgerne, 67. "Livserindringer", 68. Kredsen af bekendte, 70. C. Lambek og Severin Christensen, 71. Henry George-bevægelsen, 72. Forfatterskabet, 73. Formålet med forfatterskabet, 74. Inspirationen fra Nietzsche, 75. Søren Kierkegaard, 78. Den røde tråd, 79.

3. Livsforståelse og livsførelse

Moralens og religionens kilder 83

Moralens kilder, 84. Religionens kilder, 85.

Samvittighed som etikens grundlag 89

Samvittighedsbegrebet hos Lambek, 90. Samvittighedsbegrebet hos C. N. Starcke, 91. Etikens teoretiske grundlag hos Starcke, 92. Lidelse som nøglebegreb, 93. Etisk ejendomsret, 94. Moral baseret på oplevet samvittighed, 95. Jamoral og nejmoral, 96

Gensidighed og kompensation 99

Grundlæggende forudsætninger, 99. Naturlig Ret, 101. Kompensationsprincippet. 102. Hævnmotivet, 102. Hvorfor skal *jeg* yde kompensation? 103. Sev. Christensen og C.N. Starcke, 105. Objektiv eller videnskabelig etik? 105.

Retsmoralens politiske aspekter 109

Sev. Christensens statsopfattelse, 110. Etisk ejendomsret,

111. Det offentlige livs etik, 113. Retsstaten, 113. Velfærdsstaten og det parlamentariske demokrati, 115.

At forstå livet 118

Den centrale livstendens, 119. Livsudfoldelse har struktur, 120. Universet, 122. Essay om Bergson, 123. Det bestandige i menneskelivet, 124. Selvopholdelsesdriften, 126. Depressioner, 129. Den indre udfordring, 133.

Jeg vurderer - altså er jeg 137

Videnskab og værdifilosofi, 138. Severin Christensen: Indad, 139. Forudsætningen for at kunne vurdere, 140. Den intuitive erkendelse, 142. Etik og værdifilosofi, 143. Lambek: Om vurderingsproblemet, 145.

At bruge livet 148

Personlig kultur, 148. Liv er handling, 149. Formål: psykisk sundhed, 149. Produktion, dvs. handling, 150. Sindets modtagelighed, 151. Psykiske drivkræfter, 151. Et dannelses-skrift, 153. Det indrestyrede menneske, 154. Et individualistisk manifest, 155. Et kongerige for en livsanskuelse, 155. Jeg vil - jeg skal, 156. Med Kant som udgangspunkt, 157. Spørgsmål til psykologerne, 158. Tre betydninger af "skal", 160. "Skal" som kategorisk imperativ, 161. Fra "skal ikke" til "skal", 162. Dannelse af det kategoriske imperativ, 163. Formålsbygningen, 165. Livsanskuelse, 166. Kongeriget, 167.

At være Guds medarbejder 172

Axel Dam: Livets værdiproblemer, 173. Religionen som levende hypotese, 174. Synd og anger, 175. Skyld og ansvar - statisk religion, 176. Anger og tilgivelse, 177. Kærligheden, 178. Dagbogens religiøsitet, 179. Lambek: Religion, 181. Tro er fremdrift, 182. Sjælenød, 182. At være Guds medarbejder, 183. Konklusioner, 184.

4. Konklusion og perspektiv

Konklusion	191
Retsmoralens almengyldighed, 194. Gensidighedstanken, 196. Søren Holm om retsmoralen, 197. "Den etiske fordring", 199.	
Individ og samfund	203
Et samfund er mere end summen af individer, 204. Det folkelige, 205. Fællesskabet under en økonomisk synsvinkel, 206. Social kapital, 207. Ejendomsretten, 209. Det klassiske dilemma: individ/samfund, 210.	
Individualismens kultur	214
Menneskesynet, 214. Holdningsbearbejdning, 215. Klientsamfundet, 217. Ny velfærdsopfattelse, 218. Individualismens kultur, 220.	
Noter	223
Litteratur og kilder	245
Register	252

Forord

Albert Camus, den franske forfatter, siger et sted: "At afgøre, om livet er værd at leve eller ej, er at besvare filosofiens grundspørgsmål." På sin vis er det en absurd problemstilling - hvad det også skal være - for afgørelsen kan have til konsekvens, at der ikke er nogen mulighed for at konstatere dens rigtighed.

Hans danske kollega, Ludvig Feilberg, der døde 1912, året, før Camus blev født, havde den opfattelse, at livets formål er at leve. Bag den selvindlysende og tilsyneladende banale påstand gemmer sig en revolution af menneskehedens adfærd.

Hos alle andre systemer har livet tjent andre formål: nydelsen, det skønne, de andres vel, slægtens fortsættelse, et hinsidigt liv osv. osv. Her altså kun: at leve.

Det er provokerende at lade det være essentielt at have selve livet til formål og - som Camus opfordrer til - selv at afgøre, om det så er værd at leve.

Det må da i det mindste komme an på en prøve!

Men Feilberg tilføjede: "på bedst mulig måde."

Disse påstande indebærer to opgaver, nemlig at beskrive livets væsen, det, som Feilberg kaldte "bevægelseslære" og vi andre psykologi, og at tage stilling til "bedst mulig måde". Feilberg talte her om "værdilære".

At de to begreber hænger sammen, kan ikke skjules.

I 1945 stiftede jeg bekendtskab med partiet Danmarks Retsforbund, og dets ideer greb den 17-årige så stærkt, at de siden har været en vigtig del af min samfundsopfattelse. Som landmandsbarn, udgået fra et liberal-konservativt venstrehjem, var det især grundskyldsideerne, der optog mig.

Som lærerstuderende lærte jeg C.N. Starckes skoletanker at kende, og de blev afgørende for min pædagogiske opfattelse.

Jeg erfarede hurtigt, at man kom til Retsforbundet med vidt forskellig baggrund og dermed også med forskellige personlige opfattelser. Fælles var det økonomiske reformprogram og den anti-autoritære og statskritiske samfundsopfattelse.

Ideerne holdtes sammen af begrebet retsmoral, en etik beskrevet af de såkaldte "retsfilosoffer" eller "retstatsfædre", Severin Christensen, Axel Dam og C. Lambek.

De havde forskellige politisk-teoretiske skrifter bag sig, hvoraf Severin Christensens "Retsstaten" blev betragtet som en rettesnor ved siden af Henry Georges bøger.

De havde også beskæftiget sig med andre sider af tilværelsen, nemlig psykologi og filosofi. Deres livsfilosofiske skrifter har jeg altid gerne har villet trænge ind i - bl.a. for at søge en eventuel forbindelse mellem livssyn og politisk program.

Det er af mange grunde altid blevet ved forsøgene, måske også fordi de var vanskeligt tilgængelige, og nogen nøgle at lukke op med havde jeg ikke kunnet finde.

Når jeg prøver endnu en gang, hænger det vel sammen med, at det for mig er på høje tid, men først og fremmest søger jeg i deres skrifter et svar på de problemer, som nutidens individualisme rejser. Den er ikke nøglen til skrifterne, kun yderligere anledning til at fordybe sig i dem. Nøglen har jeg fundet hos tænkere som Ludvig Feilberg, Nietzsche og Henri Bergson.

Jeg kan ikke lide udtrykket målgruppe. Gennem mit skrivende liv har jeg haft forskellige målgrupper - for skolebøger, for bøger om lokalhistorie og for bøger om pædagogik og skoleledelse. Udtrykket smager for meget af påvirkning og specialisering, reklame og kommercialisering. En bog, der beskæftiger sig med livsfølelse og livsførelse, kan vel godt have alle levende mennesker som sin målgruppe - og dermed ingen bestemt målgruppe. Jeg vil derfor være så hoffærdig, at jeg betragter den enkelte læser som min målgruppe.

Dermed henvender de følgende sider sig mest til de mennesker, der i tidens usikkerhed omkring forholdet mellem individ og fællesskab søger en balance, socialt, økonomisk, kulturelt og politisk. Det vil sige de mennesker, der erkender tidens moralske deroute, og som søger et nyt grundlag. Jeg søger så vidt muligt at undgå at propagandere for bestemte opfattelser, men vil gerne pege på behovet for en etik og en livsholdning.

Skriftet handler altså ikke om partiet og dets historie, ej heller får de økonomiske synspunkter nogen fremtrædende plads. Der er således ingen grund til at tage de partipolitisk-kritiske briller på under læsningen. Men da etik (her: retsmoral) og livsfilosofi er så snævert forbundet hos de to forfattere, som skriftet beskæftiger sig med, kan man ikke undgå nogle økonomiske og sociale aspekter.

Ikke mindst i en tid, hvor mennesket sætter sig i centrum, er det rimeligt at tage stilling til både livets væsen og dets værd.

Det vil dette skrift prøve at belyse ved at se tilbage på en tænkning, der foregik i begyndelsen af det 20. århundrede, og som var en form

for livsfilosofi. Tiden var på sin vis lig vor egen, for den var båret af en form for individualisme, der fremmede opmærksomheden for eksistentielle spørgsmål.

Skildringen er som allerede nævnt samlet om nogle tænkere, der efterhånden er gledet helt ud af vor kollektive bevidsthed: Skolemanden C. Lambek var en del yngre end Feilberg og havde personlig kontakt med ham. Lægen Severin Christensen var jævnaldrende med Lambek og var i nogle henseender også en arvtager af Feilberg. En tredje person i kredsen er skolemanden Axel Dam, mindre filosof og mere pædagog. Tilsammen tænkte de i sammenhænge og var med til at oprette partiet Danmarks Retsforbund sammen med skolemanden og filosofi-professoren C. N. Starcke.

Den måde, Lambeks og Christensen kombinerer etik og livsfilosofi, bliver den centrale problemstilling i mine studier. Det skal forstås således, at etikken repræsenterer et ydre pres, krav fra samfundets side om hensyntagen til andre og om socialisering, mens begrebet livsfilosofi her er et udtryk for det, som Feilberg kaldte at leve på bedst mulig måde. Det handler om livsfornemmelse og livsudfoldelse, livsfølelse og livsførelse. Det handler om at bruge livet, men ikke nødvendigvis om, hvorledes vi skal forholde os til vore medmennesker, hvorledes vi skal socialisere os. Det kommer det så til alligevel, hvis konklusionen er, at vi er undergivet en indre udfordring, der fortæller os, at vi kun oplever livets værdi ved at engagere os i et samspil med andre mennesker. Etikken bliver derved en del af livsfilosofien, og den kommer til at rumme et magtaspekt.

Et centralt emne for Lambek, Christensen og Dam var begrebet retsmoral, en etik med udgangspunkt i relationerne mellem enkeltindivider, og mellem dem og fællesskaberne. Den viste både i retning af det enkelte menneskes rum for livsudfoldelse, altså det personlige felt, og i retning af den enkeltes forhold til samfundet, dvs. det politiske felt. Men retsmoralen kan ikke blive skriftets hovedemne, for den repræsenterer kun noget ydre. Nok så centralt er derimod den værdilære, den er en del af. En stor del af Lambeks og Sev. Christensens forfatterskaber beskæftiger sig med vurderings- eller værdifilosofi. For dem er livsfilosofien nøje bundet til de subjektive værdiopfattelser.

Problemet, de kredsede om, var sammenhængen mellem en objektiv etik og en subjektiv værdiopfattelse, dvs. det urgamle problem, mennesket og samfundet, tilsyneladende et banalt spørgsmål, men tilsyneladende også altid aktuelt, ikke mindst i tider, hvor menneskesyn og samfundssyn skifter.

At skildre deres overvejelser omkring det etisk objektive og den subjektive del af livsførelsen, er skriftets hovedsigte.

Begge skrev under naturvidenskabens stærke inspiration, sådan som den forekom gennem bl.a. udviklingslæren. Samtidig inddrog de det mod- og medspil, der opstod gennem en tankeretning, der går under navnet ny-vitalismen, og som rummer adskillige opfattelser, men her samles de omkring franskmanden Henri Bergson, 1859 - 1941. Lambek, der var stærkt interesseret i psykologi, tog udgangspunkt i sine skrifter i denne unge videnskab, og det er baggrunden for en kort omtale af psykologiens stilling omkring 1900.

En særlig plads har Ludvig Feilberg fået, fordi Lambek og Christensen ikke kan forstås uden ham, men han er ikke hovedpersonen her. Andre har skrevet meget kompetent om ham, og derfor er omtalen af ham trods alt indskrænket til et enkelt kapitel, og det er måske helt forkert at tage afsæt i ham. Men han har jo i modsætning til mine to hovedpersoner overlevet det 20. århundrede, men han giver ikke den kombination af etik, værdifilosofi og livsfilosofi, som de to andre efter min opfattelse gør.

Skriftet er bygget op på den måde, at det første hovedafsnit beskæftiger sig med de sider af tidens tænkning og tænkere, som er en nødvendig forudsætning for at forstå Lambek og Sev. Christensen, herunder et kapitel om Ludvig Feilberg. Derefter følger et hovedafsnit, hvor der gøres et forsøg på at skildre Lambeks og Christensens levnedsløb og det miljø, de var anbragt i.

Disponeringen af det store hovedafsnit, 3. afsnit, der handler om moralfilosofi og livsfilosofi, har voldt mig nogle kvaler. Som udgangspunkt er valgt et skrift af Henri Bergson, men det var først med læsningen af Mogens Pahuus' bog "Livsfilosofi" med udtrykkene livsfølelse og livsførelse, at jeg fik lidt styr på den.

Det afsluttende hovedafsnit rummer nogle konkluderende bemærkninger og nogle betragtninger over individ og fællesskab, set ud fra Lambeks og Sev. Christensens filosofi. Det sidste kapitel er nogle subjektive betragtninger, som kan være genstand for en diskussion om den individualisme, der præger overgangen til det 21. århundrede. Kapitlet antyder kun nogle problemområder, selv om det kunne være fristende at se adskilligt flere af tidens aktuelle begivenheder og tilstande i lyset af de tanker, Lambek og Severin Christensen gjorde sig. Den opgave må overlades til læseren selv. Nogen egentlig "facitliste" er ikke tilsigtet fra forfatterens side.

De to hovedpersoner, C. Lambek og Sev. Christensen, står som etikerer ensomme i 1900-tallets tænkning, og der er ikke gjort noget forsøg på at sætte dem i relation til tænkningen i den sidste del af århundredet. De har ikke fået direkte efterfølgere, og de strømninger i filosofi-

en, de var en del af, er beskrevet af andre. Mens der findes en del litteratur om Ludvig Feilberg og endnu mere om de store europæiske filosoffer, som har inspireret vore to hovedpersoner, findes der ingen større samlede beskrivelser af Lambeks og Christensens tænkning. Heller ikke boganmeldelser optræder i større mængde. Det letter naturligvis mit arbejde, da jeg så ikke skal kommentere andres beskrivelser. Men det gør arbejdet mere ensomt.

Jeg er ikke filosof af fag, og benytter mig således ikke af en faglig terminologi. Ej heller meddeler jeg en særlig videnskabelig teori. Det er naturligvis en svaghed i den forstand, at der ikke sker den fornødne fordybelse og nuancering.

Metoden har været den at referere Lambeks og Christensens arbejder og se dem i relation til samtidig tænkning. I det omfang, de selv har nævnt deres (inspirations)kilder, har det været let nok. Men det er langt fra altid tilfældet. Nogen minutiøs "arkæologi" i andres værker er der ikke tale om og næppe heller mulig. Det er fra tid til anden nødvendigt at forlade hovedpersonerne for at indrage skrifter, der måtte have givet dem inspiration. Dette er forklaringen på nogle sidespring til bl.a. Axel Dam og C. N. Starcke.

Hensigten har først og fremmest været af lette forståelsen for dem, der vil beskæftige sig med deres moral- og værdifilosofiske arbejder. Udgangspunktet er derfor det enkelte skrift. For Sev. Christensens vedkommende stort set dem alle. For Lambeks et udvalg, idet de specifik psykologiske arbejder er udeladt.

Stor hjælp har jeg haft af de håndskrifter, der findes på Det kgl. Bibliotek. Her er det især Sev. Christensens dagbøger, der har været af betydning. I næsten hvert eneste af de 28 bind har det været muligt at finde materiale til belysning af dels hans levnedsløb, dels hans skrifter. For Lambeks vedkommende har det været de bevarede breve fra ham, der kunne anvendes. Breve til ham findes kun bevaret i meget begrænset omfang. Mange af hans arbejder findes desuden i håndskrift. Selv om en nærlæsning og en sammenligning med det trykte arbejde kunne være interessant, er en sådan ikke foretaget.

I almindelighed er kildehenvisninger anbragt i selve teksten. Det omfattende noteapparat er i stedet blevet anvendt til informationer, som nok kunne være anbragt i selve teksten, men der måske være blevet betragtet som svinkeærinder og sidespring.

Om bogens lidt patetiske titel kun så meget: Severin Christensen skriver i en af dagbøgerne under en omtale af Lambeks bog, "Livsvurdering", følgende: "*Vi finder os i Livets Vold, finder os i Drift, i ret-*

ningsbestemt Stræben.” Hovedpersonerne i dette skrift følte sig i livets vold med alt, hvad dette indebærer af muligheder og begrænsninger. Det blev derfor naturligt at bruge udtrykket “i livets vold” som titel til denne bog.

*

En varm tak for gennemlæsning, hjælp og gode råd i forbindelse med udarbejdelsen af dette skrift skal rettes til professor Vagn Skovgaard-Petersen, Danmarks Lærerhøjskole, professor Tore Jakob Hegland, Aalborg Universitet, cand. jur. Grete Ewert, stud. mag. Lars Rindsig, højskolelærer, fhv. gårdejer Mads E. Larsen, lektor Lars Bækgaard og forskningsformidler Lissy Hegland, begge Aalborg Universitet. En særlig tak til Albert Scharff, som på Det kgl. Bibliotek har fundet de håndskrifter til mig, som jeg har haft en enestående nytte af. Endelig skal både Det kgl. Bibliotek og Løkken-Vraa Bibliotek takkes for stor hjælpsomhed.

En varm tak skal ligeledes rettes til Aalborg Universitetsforlag og bogens sponsorer: C. Lambeks Mindefond, Henry George Biblioteket og Den danske Henry George Forening samt Velux Fonden - og til dem, der har købt bogen på forhånd.

Efter Severin Christensens og Lambeks død blev deres arbejde ikke videreført. Dette skrift skal ikke betragtes som et forsøg på at løfte arven efter dem. Det må tilkomme andre. Men skriftet kan være til nogen nytte for dem ved at rydde en grund og pege på nogle områder, der bør bearbejdes - i det mindste diskuteres - ud fra andre tiders erfaringer og opfattelser. Et tilløb gøres i det afsluttende kapitel. Skriftet skal det heller ikke betragtes som nogen forherligelse af hovedpersonerne. Dette være sagt ihukommende Nietzsches betydning for Severin Christensen, der uden tvivl ville acceptere dennes ord i Således talte Zarathustra: *“Man takker en lærer dårligt, hvis man altid vedbliver at være elev.”*

Løkken marts 2002

Peter Ussing Olsen

1. Indledning

- Naturvidenskab
og psykologi
- Vilje til livet
- Livsfølelse og livsførelse